

"סוכיית כיבוש ירושלים צ"י מורדי בר כוכבא"

זלוטניק יהושע

מאי 2006

המאמר יתמקד בסוגיה באיזה מידה לפי המקורות ההיסטוריים והטיעונים, ניתן להניח, שאיליה קפיטולינה-ירושלים נכבשה על ידי לוחמי בר כוכבא, עד כיבושה ויסודה מחדש על ידי הרומאים או שנשארה עיר (רומאית) פעילה בתקופת המרד השני?

מבוא:

מרד בר כוכבא להבדיל מהמרד הגדול נגד הרומאים, שם תיעד ההיסטוריון יוספוס פלאביוס, את קורות המלחמה, מאופיין במעט מקורות כתובים וגם אלה קצרים, חלקיים ואינם מאפשרים התמקדות כוללת על מכלול האירועים כפי שהתרחשו, במהלך שלוש שנים וחצי שנות המרד. גם יתר המקורות ההיסטוריים, בכללם החפירות הארכיאולוגיות, הממצאים הנומיסמטים והאגרות של בר כוכבא ממדבר יהודה מאפשרים היבטים נקודתיים צרים על מצב או אירועי המרד השני.

תוצאות המרד ידועים והיו הרת אסון, אולם התהליכים בשלושת השנים ומחצה של המרד, לוקים בחוסר רב של אינפורמציה בכלל ועל הנעשה באיליה קפיטולינה – ירושלים בפרט. אין בידינו עדות ישירה על כיבוש ירושלים על ידי בר כוכבא אלא עדות עקיפה. לרשותנו עומדים מחד נתונים על נקודת ההתחלה של ייסוד העיר איליה קפיטולינה והקמת מקדש יופיטר על פי קסיוס דיו, בתקציר שכתב וערך כסיפילינוס ומאיךך נתונים על נקודת הסיום, כפי שמתבטא במקור של אוזביוס בציטוט אריסטון איש פחל. אפשר שיש זהות בין נקודות אלה, במובן של ייסוד איליה קפיטולינה מחדש. את החלל של אינפורמציה, בין 2 נקודות אלה, יש למלא בתוכן, שיש לו תמיכה בממצאים והנחות מבוססות או מוכחות.

מצויים ברשותנו קטעי מקורות נוספים המתייחסים לירושלים-איליה קפיטולינה בהם: חיבור שני של אוזביוס, וחיבור של אפיאנוס שחי באותה תקופה, וכן עדויות ממקורות נוספים מספרות חז"ל, על ירושלים ועל ישובים הסובבים אותה, בשלטון בר כוכבא. כמו כן קיימים מקורות נומיסמטים מתקופה זו הכוללים: א) מטבעות בר כוכבא, שחלקם מתוארכים והיתר שאינם מתוארכים, אולם מיוחסים לשנה השלישית למרד. ב) קיימים 9 טיפוסים של מטבעות איליה קפיטולינה שאינם מתוארכים. ג) מטבעות ערים מברונזה, בעיקר מטבעות עזה ואשקלון, שהיו במחזור בתקופת המרד, עקב פעילותם הכלכלית עם האזורים שנכללו במרד. מטבעות אלה מתוארכים, לפי מנין הערים והתגלו במטמונים עם מטבעות בר כוכבא.

עומדים לרשותנו גם מגוון של ממצאים ארכיאולוגיים, בהם שרידים מישובים שהיו בשליטת בר כוכבא, בהם נחשפו מחילות מסתור. כדי למצב את תפוסת הישובים במרד, אנו נתייחס בעיקר לממצאים ממחילות מסתור, בהם התגלו מטבעות בר כוכבא. כמו כן

נביא בחשבון את ממצאי המרכז האדמיניסטרטיבי המבוצר היטב, אשר נכבש מידי הרומאים – הרודיון, שממצאיו חשובים, להסקת מסקנות על התרחשויות בתקופת המרד השני. ולבסוף: ביתר וירושלים. ביתר לא נחפרה אלא רק נסקרה, ולפיכך אינה מסייעת לקידום המחקר בסוגית המרד. אשר לירושלים, התגלו בה מעט גילויים הנוגעים למרד השני, בהם מספר ממצאים נומיסמטים, במספר מקומות בעיר, בין היתר נחשפו גרות מעוטרים מן הטיפוס המכונה "גרות בר כוכבא" שהיה רווח ביהודה בתקופת המרד ואשר התגלו בחפירות הכותל בסמוך לממצא-מטבע בר כוכבא שנה ב'¹. כמו כן התגלו ממצאים ארכיאולוגיים מתקופת אדריאנוס בחלקה הצפוני של העיר העתיקה, אולם כמעט ולא ניתן לבצע כיום חפירות במקום מסיבות דתיות. כמו כן אין דו"חות על חפירות שבוצעו במאה ה-19, בקטע זה של העיר.

לפיכך, לקידום המחקר בסוגיות העלומות העומדות על הפרק, יש להסיק על המתרחש בירושלים מ"מבט ציפור" מקיף, כפי שמשמע מכלל המקורות שיפורטו במחקר, זאת מהיבט רחב של סך כל הנתונים העומדים לרשותנו, כמכלול אחד ולא בהיבט הצר של התמונה, תוך התמקדות בחלק מהנתונים והתעלמות מן היתר.

המחקר מתייחס, על פי הממצא הנומיסמטי לשאלה מי שלט בירושלים בתקופת בר כוכבא בשנים 132-135 לספירה? האם שלטו בה מורדי בר כוכבא או שהעיר הייתה (רומית) עצמאית?.

כמו כן מתייחס ל-3 המקורות ההיסטוריים העומדים לרשותנו כדי לבדוק את השאלה הזו?

* (1) מקורות היסטוריים כתובים.

* (2) ממצאים נומיסמטיים

* (3) מקורות ארכיאולוגיים.

בעזרת 3 סוגי מקורות אלה, יוצגו הוכחות להשערה שבר כוכבא שלט בירושלים.

תהליכים כרונולוגיים בירושלים מטיטוס עד אדריאנוס

בסוף מלחמת החורבן, בשנת 70 לספירה, כבש טיטוס את ירושלים מידי המורדים והביא לסיום המרד הגדול. טיטוס ציווה להרוס את ירושלים עם ההיכל עד היסוד ולהשאיר מספר מבנים צבורים, בהם המגדלים הגבוהים: פצאל, (מגדל דוד) הפיקוס ומרים וכן חלק מהחומה המערבית (באזור שער יפו), לשימוש כביצורים למפקדת הלגיון העשירי פרטנזיס שנטל חלק בדיכוי מרד היהודים ובסיומו שימש כחיל המצב של הפרובינציה יהודה בירושלים. אל הלגיון סופחו יחידות של פרשים ויחידת קוהורטה של חיל רגלי. בסיס פעילותו של הלגיון הייתה בירושלים החרבה. ייעודו היה לבצע פעילות צבאית בכל האזור ולמנוע מהיהודים לשוב לירושלים. הרומאים הותירו את ירושלים בחורבנה, למעט מחנה הלגיון העשירי, שהוקם בירושלים בשנת 70 לספירה. האוכלוסייה ששכנה בירושלים אחרי החורבן הייתה מורכבת מחיילי הלגיון העשירי ששהו במחנות בעיר ובסביבתה, וכן אוכלוסייה אזרחית שישבה בסמוך, בהם: ותיקי הלגיון שהתיישבו בעיר לאחר ששוחררו (זאת על פי מצבות שהתגלו בעיר), וגם תושבים יוונים, יהודים ואף נוצרים.

¹ ב. מזר, קדמוניות, שנה ה' חוברת 3-4 (19-20) 1972, "החפירות ליד הר הבית", ע' 74-90.

בשנת 130 לספירה ביקר הקיסר אדריאנוס באזור, תוך מסעו מסוריה למצרים. הקיסר היה אוהד נלהב של התרבות ההלניסטית ופעל באותה עת, ליסוד מחדש של ערים ושל מקדשים באירופה, באסיה ובאפריקה. באזורנו ייסד מחדש את: עכו-פתולמאיס, את קיסריה ואת קולוניה איליה קפיטולינה. אדריאנוס הקים מקדשים: בטבריה, בעזה, בקיסריה בירושלים ובמקומות נוספים.

אחת הערים שאדריאנוס החליט וייסד מחדש, בשנים 129-130 לספירה, בעת ביקורו בארץ ישראל, הייתה ירושלים הוא קרא לה איליה קפיטולינה, שנבנתה כעיר רומית חדשה במקום זו שהחריב טיטוס בשנת 70 לספירה. על הר הבית הקים מקדש ליופיטר. העיר יושבה על ידי נוכרים. ההחלטה זו להקים בעיר הקדושה ירושלים- עיר לנכרים ובמקום בית המקדש היהודי על הר הבית, מקדש ליופיטר, עוררה תסיסה בין היהודים, בגלל שפעילות זו עמדה ליצור מצב בלתי הפיך לגבי היהודים בירושלים, בכך שבעתיד לא יוכלו לבנות מחדש את עירם הקדושה וגם לא להקים מחדש את מקדשם, לכן החליטה ההנהגה הדתית, בראשות רבי עקיבא, לבחור בבר כוכבא להנהיג את המרד, שנקרא גם המרד השני נגד הרומאים. המרד התרחש בשנים 132-135 לספירה.

שאיפת היהודים הייתה לשחרר את ירושלים ולהקים את בית המקדש. את שאיפתם ביטאו במטבעות עליהם הוטבע דגם המקדש בירושלים והכתובת לחרות ירושלים, תשובה נגדית למטבע מקדש יופיטר, שטבע אדריאנוס בעיר. איליה קפיטולינה, נוסדה בטקס רומי עתיק של סימון גבולות העיר הנקרא בלטינית *sulcus primigenius* בתיאור על המטבע- אנו רואים צמד בקר אותן מוביל החורש הוא הקיסר אדריאנוס וברקע אנו מבחינים בנס הלגיון הרומי העשירי.

"לחרות ישראל"

"לחרות ירושלים"

בשלב ראשון של המרד הצליחו המורדים לגרום נזקים ואבדות משמעותיות לרומאים. יש תיאורים לכך אצל ההיסטוריון קסיוס דיו וכן אצל ההיסטוריון הרומי פרונטו. הלגיון העשירי ששכן בעיקר בירושלים, הוא שספג את עיקר האבדות הכבדות. על פי ממצאים ארכיאולוגיים ונומיסמטיים, ומקורות היסטוריים כתובים, עולה שהמורדים השתלטו על מספר טריטוריות בחבל יהודה. ההיקף של תחומי המרד הכוללים בדרום את אזור הר

² על פי דעת רוב החוקרים בני זמננו המתבססים על עדותם של קסיוס דיו ופרונטו, שהמורדים הסבו אבדות רבות לרומאים ומאחר ומוקדי הקרבות היו סמוכים לאיליה, סביר שהלגיון ה-X ספג את עיקר האבדות, שהביאו להחלשת הסל'כ באיליה, באופן שאפשר כיבוש הקולוניה ע"י מורדי בר כוכבא. אין זה סביר שבר כוכבא במסגרת האסטרטגיה שלו לא ינצל הזדמנות זו. כמו כן אין זה סביר שבר כוכבא ששלט בישובים שהקיפו את ירושלים מצפון מערב, בהם: ח' עקד, תל אל ראס (מודיעין הקדומה), קרית ספר (בה התגלו מטבעות בר כוכבא מכל שנות המרד השני. *Isolated Coins and Two Hoards Dated to the Bar Kokhba Revolt*" / "Sefer, שנחשפו בהן מטבעות המרד השני, *The coins from Khirbet Badd Isa-Qiryat*" G. Bijovsky.

והשתלט על טריטוריות באופן שירושלים הייתה מוקפת מכל עבריה בישובים בשליטתו, לא יכבוש את ירושלים-אליה קפיטולינה, משאלת המרד. לציין שמטבע בר כוכבא התגלתה בחפירות מסודרות בתל מיכל בהרצליה. Kindler 1989: No. 160 ומטבע בר כוכבא התגלתה בקיבוץ מעברות בעמק חפר. Appelbaum 1985: 271. *The Coins from Khirbet Badd Isa-Qiryat Sefer*. מטבע נוספת התגלתה בקיסריה.

חברון בואכה באר שבע, במערב את שפלת יהודה, בית גוברין-אמעוס ובצפון יהודה, מספר ישובים מצפון לירושלים עד אזור קו רוחב- מודיעין-בית אל. במזרח את אזורי מדבר יהודה, הירדן הדרומי וים המלח.

מהמקורות: הספרותיים הקדומים, הנומיסמטיים והארכיאולוגיים עולה שירושלים הייתה מנותקת ומוקפת מכל עבריה בישובים שהיו בשליטת המורדים. המידע על מרד בר-כוכבא במקורות הכתובים ומהמצא הארכיאולוגי הוא מועט, אך מעוררי עניין וסקרנות. בגלל המידע המועט שיש לנו- אנו מסיקים על המתרחש בירושלים "ממבט ציפור" מקיפה כאשר אנו מסתמכים כמקשה אחת על המקורות: ההיסטוריים הכתובים, הממצאים הנומיסמטיים והמקורות הארכיאולוגיים.

מהמקורות הכתובים ניתן ללמוד על הנעשה בירושלים בתקופה הנידונה כאשר על פי קסיוס דיו, סנטור והיסטוריון הרומי, (164-235 לספירה), שכתב כ- 100 שנים אחר המרד, החלטת אדריאנוס להקים את איליה קפטולינה ומקדש יופיטר הם הסיבות לפרוץ מרד בר-כוכבא, בעוד שעל פי אוזביוס, שהיה בישוף קיסריה, (260-340 לספירה), שכתב כ- 200 שנים לאחר המרד- הקמתה של איליה קפטולינה הייתה התוצאה של המרד.

2 המקורות הכתובים האלה הם לא המקורות הכתובים היחידים המתייחסים לירושלים. יש מקורות כתובים נוספים: אפיאנוס, שחי בתקופת מרד בר כוכבא, אוזביוס מקור נוסף "ההוכחה לאמיתות הכנסיה" (מקור משלים ושלא לוקחים אותו בחשבון), תנחומא, (מקור מאוחר) ומשנה תענית, (מקור שנכתב כמה עשרות שנים לאחר המרד). במחקר שנעשה על הנושא ניתן משקל קטן למקורות הנוספים, דוגמת המקור השני של אוזביוס על כיבוש והריסתה של איליה קפטולינה במצור, על ידי אדריאנוס וכן המקור של אפיאנוס המציין שבימיו ירושלים, שנבנתה מחדש, נהרסה שוב על ידי הדריאנוס.

מבחינת האינפורמציה שיש לנו על מרד בר כוכבא להבדיל מהמרד הגדול נגד הרומאים, שם תיעד ההיסטוריון יוספוס פלאביוס, את קורות המלחמה, מאופיין במעט מקורות כתובים וגם אלה קצרים, חלקיים שאינם מאפשרים התמקדות כוללת על מכלול האירועים כפי שהתרחשו, במהלך שלש וחצי שנות המרד. גם יתר המקורות ההיסטוריים, כולל החפירות הארכיאולוגיות, הממצאים הנומיסמטיים והאגרות של בר כוכבא ממדבר יהודה, נותנים לנו היבטים צרים על המצב והאירועים במרד השני בכלל ועל המצב בירושלים בפרט, כך שהתקופה עלומה מבחינת המידע שיש לנו על ההתרחשויות שאירעו בירושלים לכן צריך מבט צפור, כמו שאמרנו שיכללו את 3 המקורות: כתובים, נומיסמטיים וארכיאולוגיים.

איזה ממצא נומיסמטי קיים מתקופת המרד השני?

הממצא הנומיסמטי באזור בתקופת מרד בר כוכבא כולל: א) מטבעות בר כוכבא, שחלקם מתוארכים וחלקם לא מתוארכים, אולם מיוחסים לשנה השלישית למרד. ב) קיימים 9 טיפוסים של מטבעות איליה קפטולינה שכולם אינם מתוארכים. ג) מטבעות ערים מברונזה, בעיקר מטבעות עזה ואשקלון וקיסריה, שהיו במחזור בתקופת המרד השני, עקב פעילותם הכלכלית עם האזורים שנכללו במרד. מטבעות אלה מתוארכים, לפי מנין הערים (לא מתוארכות מטבעות קיסריה) והתגלו במטמונים עם מטבעות בר כוכבא. כמו כן מטבעות עזה ואשקלון שמשו להטבעה של מטבעות בר כוכבא.

עומדים לרשותנו גם מגוון של מקורות וממצאים ארכיאולוגיים, בהם שרידים מיישובים שהיו בשליטת בר כוכבא, בהם נחשפו מחילות מסתור. ניתן להתרשם מהמצב על פי מפות המראות את פריסת היישובים במרד, בהם התגלו מחילות מסתור, וכן בהם התגלו מטבעות בר כוכבא. מערות מסתור במדבר יהודה וכן מספר שרידים מונומנטלים בירושלים (כמו שער ניצחון בויה דולורוזה-הקה הומו) ושרידי מחנות רומאיים בירושלים ובצדם רעפים עם כתובות לגיון, עמודים, מצבות כתובות על אבן ועוד.

על פי התפיסות הקיימות במחקר, רוב החוקרים במחקר בן זמננו מקבלים את הגרסה במקור של קסיוס דיו, שהקמת העיר הפאגנית ובניית בית מקדש ליופיטר בירושלים הם הסיבות שהביאו למרד בר כוכבא. החוקרים מניחים שהמקור של קסיוס דיו יותר אמין. מיעוטם של החוקרים מקבלים את הגרסה של אוזביוס, שהעיר הפאגנית איליה קפיטולינה נוסדה בעקבות מרד בר כוכבא.

דעות החוקרים המצדדים שאיליה קפיטולינה הייתה בשלטון המורדים

- א. איליה קפיטולינה נפלה לזמן מה בידי המורדים. לא היה די זמן לבנות את העיר ומה שהושלם נהרס ע"י המורדים.
- ב. ד"ר קינדלר טוען שמטבעות הנושאים את הכתובת "ירושלים", נדירים ולמעשה נושאים את שם רשות הטביעה- והיהודים טבעו מטבעות בירושלים, כאשר שלטו בה.
- ג. חוקרים נוספים טוענים, שכיבוש ירושלים היא מטרת המרד- לשחרר את ירושלים, סביר שהעיר נכבשה והטבעת "ירושלים" על מטבעות בר כוכבא מציינת את כיבוש העיר.
- ד. העיר נכבשה על ידי המורדים ואולם אלה לא הקימו את בית המקדש.

דעות החוקרים שאיליה קפיטולינה המשיכה להיות עיר רומאית במהלך כל מרד בר כוכבא

- א. חוסר ממצא נומיסמטי. אם בר כוכבא היה כובש את ירושלים הייתה נמצאת כמות גדולה של מטבעות.
- ב. אדריאנוס לא הספיק לבנות אותה והלגיון ישב במחנות.
- ג. בר כוכבא לא היה מסתכן בלחימה נגד הלגיון ה-X
- ד. תקיפת הלגיון הייתה מביאה לאסון שהיה נכתב במקורות הרומיים או חז"ל.
- ה. קסיוס דיו לא כותב על כיבוש ירושלים ע"י בר כוכבא.

קיימת השערה על מגמת הרומאים בנושא מרד בר כוכבא והתרחשויות הנוגעות בנושאי המרד, שמדובר כאן על מעין פעילות של פרופוגנדה-תעמולה. קיים מצב של שתיקת מגמתית של המקורות הרומאים על כל הקשור והמתייחס לבר כוכבא. השתיקה קיימת בתקופה הרומית-הפאגנית, בנושא הזכרת שמו של מנהיג המרד-בר כוזיבא, ומאד ייתכן והדבר מעיד על הסיבה והצורך להשכיח את זכרו והישגיו. אנו רואים שמגמה זו באה לידי

ביטוי אצל קאסיוס דיו וכן אצל אפיאנוס השותקים בחיבוריהם, במסגרת מגמתיות זו, גם לגבי אזכור הקורות עם אליה קפיטוליה ואפשרות להתייחסות לכיבוש איליה קאפיטוליה על יד בר כוכבא ו/או הקמתה מחדש. לעומת זאת פסקה מגמת השתיקה החל מעלית הנוצרים לשליטה באימפריה. אוזביוס שהיה בישוף קיסריה וחי 100 שנים לאחר דיו קסיוס מראה יותר שקיפות לגבי האירועים במרד בר כוכבא ומציג באופן מפורט וגם עוין קורות בר כוכבא ונפילת ביתר.

תפיסה חדשה על איליה קפיטולינה - 4 השלבים

- בשלב ראשון ירושלים שמוסדה מחדש כקולוניה ע"י אדריאנוס בשנים 130-129 וכונתה "איליה קפיטולינה", השתרעה על כמחצית שטחה של העיר שחרבה כליל בימי טיטוס. הקמתה מחדש של העיר ובניית מקדש ליופיטר על הר הבית, היו יכולים להיות הסיבות לפרוץ מרד בר כוכבא. העיר נוסדה בטקס רומי קדום הנקרא בלטינית POMERIUM
- והמתואר כחריש בצמד בקר על פני המטבעות שהנפיק אדריאנוס בירושלים. אזרתיה היו בעלי אזרתות רומית וזכו לפטור ממסים.
- א. מקור 1, קסיוס דיו- "תולדות הרומאים"
- "ובירושלים הקים אדריאנוס עיר חדשה במקום זו שחרבה, וקרא לה איליה קפיטולינה. הוא אף בנה במקום היכל אלוהים, מקדש אחר לזיאנוס. מעשה זה הביא לידי מלחמה גדולה וממושכת. שכן נורא היה הדבר בעיני היהודים, שנכרים ישבו בעירם, ומקדשי גויים יווסדו בתוכה." *
- ב. מקור 2, אוזביוס "תולדות הכנסיה", ציטוט מאריסטון איש פחל
- "זכר שממה ירושלים לחלוטין מן העם היהודי ומן תושביה הקדמונים ונושבה מבני עם נכרי."

התפיסה והמקורות התומכים בה

- בשלב שני, אותו חלק שנבנה, נכבש ע"י המורדים. אין מקורות המתארים באופן ישיר את פעילותם בירושלים
- ייתכן גם שהעיר הבנויה לא פותחה ולא הורחבה על ידי המורדים באותה עת.
- בשלב שלישי, נהרסה העיר שוב בשנים 134-135, במהלך המצור של אדריאנוס, תוך כיבושה מהמורדים
- ג. מקור 3, אפיאנוס- "תולדות רומי" * "פומפיוס..הרס את העיר הגדולה ביותר שלהם-ירושלים. עיר זו כבר נהרסה בימי תלמי...לאחר שנבנתה מחדש הרסה שוב אספסיאנוס, ועוד פעם אחת- אדריאנוס בימיו."
- ד. מקור 4, אוזביוס- "ההוכחה לאמיתות הנצרות"
- "...כפי שניתן להבין מההיסטוריה של יוספוס פלויוס...בימיו של אדריאנוס, שוב נתעוררו מהומות יהודים. חציה הנותר של העיר (מן החורבן של טיטוס) שוב נהרס במצור..."
- ה. מקור 5, תנחומא
- **"אדריאנוס הרשע כשכיבש את ירושלים..היה מתגאה לומר כיבשתי את ירושלים בכח..."

9

התפיסה והמקורות התומכים בה

- בשלב הרביעי, העיר איליה קפיטולינה, נוסדה מחדש, בטקס POMERIUM, קביעת גבולות העיר, דהיינו חריש העיר, ע"י הקיסר, שנועד לסמל יסוד עיר רומית חדשה על ידי קביעת קו תחום העיר והמתואר על פני מטבעות שהנפיק אדריאנוס באיליה וברקע נס הלגיון העשירי. לציין על אחת מדגמי מטבעות יסוד העיר מופיע ברקע נס הלגיון ה- V Macedonica.
- במקביל הוצא צו הפוסל את מטבעות בר כוכבא
- ו. מקור 6, משנה, תענית
- **"וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר"
- ז. מקור 7, אוזביוס- "תולדות הכנסייה, ציטוט של אריסטון
- "ומן הזמן ההוא ועד היום אסורה עליהם דריסת רגל במקום ההוא." **
- ואתה עיר שנוסדה לאחר מכן, ...נשתנתה שמה ונקראה, איליה, לשם הקיסר איליוס אדריאנוס ולכבודו. אף הכנסייה הנוצרית- הורכב מאן ואילך בירושלים מבני העמים הגויים וראשון מן הנכרים שהועמד בראש הכהונה בירושלים..."
- ח. מקור 8, משנה. "מטבעות כוזביות ירושלמיות", "דינר שנפסל", "מעות של סכנה".

10

הממצאים נומיסנטים התגלו בירושלים מתקופת בר כוכבא ואדרינוס :
*פירוט מטבעות בר כוכבא שהתגלו בירושלים

מטבעות בר כוכבא בים התומכות בשליבים: ב' ו- ג'.

- בשלב שני, אותו חלק שנבנה, נכבש ע"י המורדים. אין מקורות המתארים באופן ישיר את פעילותם בירושלים
- ייתכן גם שהעיר הבנויה לא פותחה ולא הורחבה על ידי המורדים באותה עת.
- בשלב שלישי, נהרסה העיר שוב בשנים 134-135, במהלך המצור של אדריאנוס, תוך כיבושה מהמורדים
- הממצא הנומיסמטי של מטבעות בר כוכבא שהתגלו בחפירות בירושלים, משמשות עדות לכיבושה.
- להלן תפרוסת מיקומי הממצא וכמותם:
- * 2 מטבעות התגלו בחפירות הכותל המערבי.
- * 1 מטבע במצודה.
- * 1 מטבע ברמת רחל.
- * 1 מטבע בתלפיות.
- * מספר מטבעות התגלו בחפירת סוקניק ב"חומה השלישית.
- לטענת חלק מהחוקרים הכמות הקטנה של מטבעות בר כוכבא שהתגלו בחפירות מסודרות לעומת כמויות כל יתר המטבעות מעידה שהעיר לא נכבשה על ידי בר כוכבא.

11

IAA 85461

IAA 44738

Ariel 1982:293

IAA 5566

ממצא מטבעות בר כוכבא בחפירות מסודרות בירושלים

משמעותו של הממצא הנומיסמטי של בר כוכבא בירושלים:

לדעת חלק מהחוקרים, כמות של מספר מועט של מטבעות שהתגלו בעיר בחפירות מסודרות ביחס לכ- 17000 מטבעות אחרות, מעידה שבר כוכבא לא כבש ולא החזיק בירושלים, מאחר ואילו כבש אותה, היו צריכים להתגלות בחפירות מטבעות רבים. החוקרים שסוברים שבר כוכבא לא כבש את ירושלים, לא מציינים בטענתם, (בהסתמך על ממצאים נומיסמטים מחפירות מסודרות בירושלים), את כל מטבעות בר כוכבא בכל החפירות ומשום מה לא הביאו בחשבון את הכמות של מטבעות איליה קפיטולינה, מחפירות בירושלים.

כדי שניתן לבדוק אם הטיעון הזה משמעותי, על מנת לאמת את הסברה הזאת של החוקרים שטוענים שבר כוכבא לא שלט בירושלים בגלל מיעוט מטבעותיו שנמצאו בחפירות מסודרות בעיר, המחבר בחן 2 ההיבטים: מחד של שלטון בירושלים של בר כוכבא או מאידך של שלטון הרומאים בירושלים וערך סקרים לבדוק את הממצאים, כלומר את כמות מטבעות איליה מימי אדריאנוס, שהתגלו בחפירות מסודרות בירושלים, בהשוואה עם מטבעות בר כוכבא שהתגלו בחפירות מסודרות בירושלים.

מהו הרעיון הכללי? הרעיון הכללי שאם בר כוכבא לא שלט בירושלים- אז ירושלים צריכה להיות עיר רומאית פעילה עם הטבעת מטבעות רבים יותר ממטבעות בר כוכבא, שנמצא אותן בחפירות מסודרות בירושלים.

תוצאה בדיקת ובחינת הממצאים מעלה, שכמות הממצאים של מטבעות איליה קפיטולינה כמעט זהה בהשוואה למטבעות בר כוכבא מחפירות מסודרות בירושלים.

מטבעות איליה קפיטולינה התומכות בשלבים : ב' ו- ג'

- בשלב שני, אותו חלק שנבנה, נכבש ע"י המורדים . אין מקורות המתארים באופן ישיר את פעילותם בירושלים
- ייתכן גם שהעיר הבנויה לא פותחה ולא הורחבה על ידי המורדים באותה עת.
- בשלב שלישי, נהרסה העיר שוב בשנים 134-135, במהלך המצור של אדריאנוס, תוך כיבושה מהמורדים
- ממצאי מטבעות איליה קפיטולינה בחפירות מסודרות: 6 בירושלים, 1 בצובא, 2 בשועפט, 1 בטבריה ו- 1 בקיסריה. סה"כ 9 מטבעות. להלן פרוט 6 הטיפוסים של איליה שהתגלו בירושלים:
- א/ב - חזית מקדש יופיטר עם יופיטר, מינרוה ויונו.
- ג/ד - חזיר בר לימין.
- ה - דיוקן אדריאנוס ודמות אנטונינוס פיוס.
- ו - אנייה ומשוטים לימין.

3

12

חלק מממצא מטבעות איליה קפיטולינה בירושלים

³ צובה מס' ר"ע 88944. גב-ראש סבינה. קיסריה מס' ר"ע 91715. גב-חזיר בר לימין. טבריה מס' ר"ע 82865. גב-חזיר בר לימין. צובה-. P.81, 6. Harper. Belmont Castel.: Metcalf. (2000). באדיבות רשות העתיקות. **בחפירות מזר בכותל התגלתה מטבע יסוד איליה קפיטולינה.

מטבעות איליה שהתגלו בירושלים

13

מסקנה: לפיכך יש להניח שהעיר פעלה כעיר רומית מהקמתה לראשונה, תקופה העולה על שנתיים. בתקופה הבאה, באחד השלבים המוקדמים של המרד, נכבשה ונשלטה על ידי המורדים, תוך גרימת אבידות כבדות ללגיון העשירי הרומאי, לפי קסיוס דיו ופרונטו. לאחר כיבושה מחדש, של איליה קפיטולינה לקראת סוף המרד, נשלטה על ידי הרומאים. הנתונים מתאימים לממצאי המטבעות המעטים, המתייחסים ל-2 הגורמים הצבאיים: הרומאים והמורדים. בחפירות מסודרות. אין נתונים על מטבעות בר כוכבא שהתגלו בירושלים שלא בחפירות מסודרות. הממצאים הנומיסמטיים בירושלים סותרים את הטעון שגילוי כמות קטנה של מטבעות מחפירות מסודרות, היא הוכחה חותכת להשערה, שהמורדים לא שלטו בירושלים, כלומר איליה המשיכה לפעול כעיר רומאית עצמאית.

האם הכמות הקטנה של מטבעות של איליה בחפירות מעידים שאיליה הרומאית עדיין לא הייתה קיימת?⁴ או שאיליה הייתה קיימת כעיר רומאית בחלק מהמרד השני ושמורדי בר כוכבא היו נוכחים בעיר בחלק מתקופת המרד!

נושא נוסף שקשור לכמות מטבעות בר כוכבא בירושלים הוא משמעות פסילת מטבעותיו של בר כוכבא על ממצא נומיסמטי בירושלים.

על פי מקורות מן המשנה ומקורות חז"ל, כינו המקורות הכתובים את מטבעות בר כוכבא הפסולות: "מטבעות כוזביות ירושלמיות"⁵, "דינר שנפסל"⁶, "מעות של סכנה"⁷. פסילת מטבעות בר כוכבא בוצעה בצו ע"י השלטונות הרומאים, וחל איסור על אחזקתם כמטבעות. הדבר נעשה מאחר ושלטון בר כוכבא חדל להתקיים, לאחר דיכוי המרד והרומאים עשו כל שביכולתם, להוציא מטבעותיו מהמחזור ולהשכיח את זכרו המר

⁴ מסקנה שיש סתירה בעדותו של דיו קאסיוס, שעדותו מקובלת על רוב החוקרים.

⁵ בבא קמא, צ"ז ע"ב. ככל הנראה הכוונה למטבעות בר כוכבא עליהם מצויין השם ירושלים..

⁶ טמא, יב' ז'.

⁷ מעשר שני, א' ב.

מנקודת מבטם. רוב מטבעות הכסף הותכו מחדש ומוחזרו ומי שהמשיך להחזיק במטבעות כקישוט, נקב חורים במטבעות או קיצץ אותן לצורך פסילתם. תופעת פסילה זו תרמה בין היתר לסיבת הרמה הנמוכה של כמות ממצאי המטבעות של בר כוכבא שהתגלו בחפירות מסודרות בירושלים. ישנם גם מטבעות שנשברו או שבוקעו ל-2 – חלקים. ייתכן שגם מטבעות אלה הן מטבעות פסולות.

בהתחשב בעובדה שאחזקתם של המטבעות הייתה סכנה למחזיק בהם, במיוחד בירושלים, בעוד שהרומאים הקפידו הקפדת יתר על קיום צו זה, שחל כנראה גם על כל האוכלוסייה כולל על הגויים ומאחר ויהודים לא הורשו לגור בירושלים לאחר ייסודה מחדש, ולגויים שגרו בה לא היו כל סנטימנטים לשמור אותם כמזכרת, שלא לדבר על הסיכון באחזקתם, לפיכך הסיכוי לגלוי ממצאי מטבעות בר כוכבא בירושלים נמוכה במידה משמעותית. זו הסיבה שלא מצאו בירושלים אלא מטבעות בר כוכבא בודדים.

משמעות ממצא הנומיסמטי של מטבעות איליה קפיטולינה של אדריאן בירושלים

על פי סקר ממצאי מטבעות שהמחבר ערך ברשות העתיקות, שהתגלו בחפירות מסודרות בירושלים עולה שהתגלו 6 מטבעות איליה קפיטולינה, מימי אדריאנוס (ראה פרוט בשקופית) הכוללות 4 טיפוסים מתוך 9 טיפוסים. כמו כן בחפירות מזר בכותל התגלתה מטבע יסוד העיר.⁸ לדעת המחבר באוספים ומוזיאונים קיימים מטבעות רבים של איליה קפיטולינה מימי אדריאנוס ולראיה לדוגמא קבוצת מטבעות לתיעוד, הכוללת 23 מטבעות של יסוד איליה קפיטולינה, מימי אדריאנוס, לא מתוארכות, שהמחבר ריכז ממקורות שונים. המסקנה הנובעת מהכמות הקטנה של מטבעות איליה שהתגלו בחפירות, שהעיר שימשה כעיר רומית פעילה, רק בחלק מתקופת המרד השני. לפיכך פעלו במקום לוחמים מאנשיו של בר כוכבא, בתקופה הנותרת, עד לכיבוש ירושלים מחדש ע"י אדריאנוס או שהעיר טרם הוקמה לפני המרד לפי גירסת דיו קאסיוס אלא לאחריו.

המסקנות מקיום יותר מ-2 דגמים של מטבעות יסוד איליה, מאחר וייסוד איליה קפיטולינה מתוארכת ב-2 זמנים שונים, כאשר הראשון על פי קסיוס דיו, מתייחס לתאריך שחל לפני פרוץ המרד והשני על פי אוסביוס, לתאריך ייסוד העיר מחדש בעקבות המרד, בתאריך שחל לאחריו. המחבר העדיף לבדוק את מטבעות יסוד העיר מימי אדריאנוס. המחבר מצוין, שלא התגלו מטבעות דגם יסוד איליה בחפירות בירושלים. לדעת המחבר דוגמאות של 23 מטבעות יסוד העיר¹⁰, שהיא כמות משמעותית. מטבעות יסוד עיר בתקופה הרומית נועד להנציח את טקס חריש גבולות העיר והן הונפקו בכמות המתאימה, במקרה שלנו, לצרכי אזרחי איליה קפיטולינה, בשימוש בתחומיה ובאזורים שבשליטתה. סביר, שהעיר הטביעה לאחר מכן מטבעות אחרים לצורך שימוש שוטף בהן.

⁸ ראה מטבעות בר כוכבא במכירה פומבית 40 מס' 224-3. Archaeological Center.

⁹ B. Mazar. The Excavation in the Old City of Jerusalem near the Temple Mount. Report of the second and third season 1969-1970. Jerusalem

¹⁰ במחקר זה התייחסתי לגב המטבע – טקס חריש העיר ולא לפני המטבע – דיוקן אדריאנוס, לצורך השוואה בין דגמים שונים שנעשו במספר רושמות, של מטבע היסוד, מאחר והדגמים שעל גב המטבעות הם דגמים ייחודיים שנוצרו לרגל יסוד העיר. לעומת זאת הרושמות אשר שמשו להטבעת דיוקן הקיסר, הן לא ייחודיות והטובע יכול היה להשאיל או להשתמש ברושמות משומשות או ישנות, ששימשו לטביעת מטבעות ערים אחרות שאף הן השתמשו בדגמי רושמות של הקיסר, מטעמי חסכון בהוצאות או מאחר שהיו יותר זמינות.

נבחנה הסוגיה האם הקולוניה אליה קפיטולינה הייתה בקשר כלכלי או מדיני עם סביבתה? והתשובה היא לא. על פי סקר ממצאי מטבעות יסוד העיר ומטבעותיה האחרות, לא התגלו מטבעותיה באזורים אשר בסביבתה של ירושלים ועולה, שלא היה שימוש במטבעותיה לסחר ופעילותה באזורים אלה, כמקובל בערים וקולוניות שהנפיקו מטבעות יסוד. ומשמעות הממצא, שאיליה קפיטולינה טבעה מטבעות בכמות קטנה, שבגלל אילוצי המרד והגבלה בכמות הנחוצה לשימוש פנימי של המושבה והערכה שלא היה צורך להשתמש לשם כך, ביותר מ-2 רושמות.

בהתייחסות לדגמי 23 מטבעות יסוד איליה קפיטולינה על פי מספר דגמים, שבקבוצת 23 מטבעות יסוד העיר עולה, שיש מספר רושמות מדגמי יסוד העיר. כמו כן יש טיפוסים שונים. על חלק מהמטבעות בהן על פי המחקר, נס הלגיון נראה ברקע המטבע- שייך ללגיון העשירי. אולם אחת המטבעות היא מדגם שונה ונושאת את הכתובת על הנס של הלגיון ה-V מקדוניה, שהשתתף בפעילות ההתקפית על לוחמי בר כוכבא בירושלים, לאחר שהשתתף במצור על ביתר¹¹.

מטבע עם הכתובת הלגיון ה-V- MACEDONIKA

על פי הממצאים, המצב מעיד שרוב המטבעות של איליה קפיטולינה, התגלו שלא בחפירות מסודרות. עובדה מעניינת שבחפירות מסודרות בירושלים, לא התגלתה ולו מטבע אחת של יסוד העיר מימי אדריאנוס, זאת כאשר בשקף מוצגים 23 דוגמאות של מטבעות שונות של יסוד איליה קפיטולינה, שרק אחת התגלתה בחפירה במערת אל ג'אי בסקר ארכיאולוגי מדעי. כמו כן התגלו מטבעות מרובות, מכל הטיפוסים של איליה קפיטולינה מימי אדריאנוס שמקורם לא ידוע, אשר נמצאים באוספים ובמוזיאונים. מצב זה זהה ומקביל, ביחס שבין מטבעות בר כוכבא שמקורם לא ידוע מול מטבעות מעטות של בר כוכבא, שהתגלו בחפירות מסודרות בירושלים. דגמי טיפוס מטבעות יסוד אליה, מאופיינים בהבדלים בין סוגי המטבעות. כפי שאמרנו אחת המטבעות הנושאת את הכתובת הלגיון החמישי MACEDONICA. העובדה שאדריאנוס הנפיק מטבע יסוד

העיר הנושאת כתובת לכבוד הלגיון החמישי, ייתכן ומעידה על כיבוש מחדש של ירושלים באמצעות לגיון זה, ולא הלגיון העשירי, שהיה אמור לשכון במפקדתו הראשית במצודה בירושלים והוא שספג תבוסות ואבדותיו היו קשות. יש כאן בעיה עם הלגיון העשירי. כתובת אחרת של הלגיון החמישי ומזכירה את הלגיון החמישי עם יחידת עזר של הלגיון ה-11, שצרו על ביתר, התגלתה בביתר. (ראה שקף צלום המטבע וכן ראה שקף

¹¹ I. Meyshan' "The Legion which reconquered Jerusalem in the War of Bar Kochba (132 5 A.D)" PEQ 90 (1958) pp 19-26 The numismatic evidence regarding the legion V Macedonica. –Essays in Jewish Numismatic (1968), PP 143-150, has publish a foundation coin of Aelia Capitolina with the legend "LE V". ייתכן שהלגיון ה-V Macedonicae, כבש את ירושלים לאחר שתשתתף בקרב על ביתר בה התגלתה כתובת לטינית עם אזכור שמו של הלגיון. המטבע נבדקה ע"י משורר לפני שהדפיס את ספרו "The coinage of Aelia Capitolina (1989) p.21". על פי מסקנתו בגירסה באנגלית אינו רואה הכתובת על נס הלגיון.

מקור כתוב). אפשר ויש קשר בעובדה, שעל פי המקור- משנה, תענית "נחרשה העיר", מופיע לאחר "...נלכדה ביתר"¹².

משתמע מכך שהלגיון ה-MACEDONICA 5, לאחר שסייע בלכידת ביתר, ראה הכתובת דלעיל, הועבר לירושלים, לסייע בכיבושה. בעת הקמתה מחדש, השתתף בטקס- "...נחרשה העיר (יסוד)", תימוכין לחריש המוצג על דגמי מטבעות היסוד.

מסתבר שיש הבדלים נוספים בין מטבעות יסוד העיר איליה קפיטולינה שידועות לנו. ההבדלים הנוספים בין דגמי מטבעות היסוד הם: א) על מטבע מס 5, אפשר לראות באחת הכתובות על מטבע זה רשום COL EL KAPIT/COND ולא COL AEL KAPIT/COND, שהיא הכתובת השכיחה על מטבעות יסוד איליה קפיטולינה. ב) על גב חלק מהמטבעות יסוד העיר, 4 הרגלים הקדמיות של השורים ישרות בתנוחה של עמידה, כלומר הם במצב עמידה תוך הטקס, ואילו באחרים אחת הרגלים הקדמית במצב הליכה קדימה. ג) הבדל נוסף הוא נס הלגיון המופיע ברקע, במיקומים שונים. הנס מופיע מתחת לאותיות שונות בכתובת COL AEL KAPIT במטבעות איליה קפיטולינה. ד) הבדלים נוספים הם צורות נס הלגיון העשירי. בחלק מהמטבעות יש קווצת פתילים בתחתית הנס, חלקם מלבנים ישרים וחלקם בצורת טרפז. ה) הבדל אחר הם אותיות CO (חלק מהביטוי COND). חלקם בגודל זהה וחלקם האות C גדולה יותר. ו) הבדל נוסף- האותיות PIT בחלק מהמטבעות מוגבה ביחס לחלקים אחרים של המטבע. כמו כן בחלק מהמטבעות דמות ותנוחת הקיסר שונה מהיתר.

לצורך המחשת התיאור הקשה של איליה שישובי המורדים סוגרים עליה מכל עבר ניתן להתרשם מהצגת מפות המעידות על המצב של ירושלים, כלומר מפות תפוצת מטבעות 13 ותפוצת מערות מסתור המקיפות סביב את ירושלים

המשמעות נוספת משתמעת מהמצא נומיסמטי האפסי של מטבעות איליה קפיטולינה באזורים סביב לה. במקביל לסקר שהמחבר ערך על מטבעות איליה קפיטולינה שהתגלו בירושלים, ערך גם סקר נוסף באמצעות קצין מטה יהודה ושומרון על מטבעות איליה קפיטולינה מימי אדריאנוס, שהתגלו באזורים בשליטת בר כוכבא הנמצאים בשטחים. מטרת הסקר היה לבחון על פי הממצאים, את הפעילות הכלכלית בין איליה קפיטולינה ואזורים אלה. האם היו קשרי גומלין לאיליה קפיטולינה עם הישובים הממוקמים מכל עבריה? וכן להשוות את כמות ממצאי המטבעות שם, למטבעות איליה שהתגלו בחפירות מסודרות בירושלים. ממצאי הסקר מעידים על היעדרות מטבעות איליה קפיטולינה מאזורי המרד, למעט מטבע יסוד איליה שהתגלתה במערת אל ג'אי, כלומר אין לאיליה קפיטולינה

¹² משנה, תענית ד' ו'. הסדר הכרונולוגי של הטקסט לפי התרחשות האירועים, דיינו הציטוט "נחרשה העיר", כלומר חריש יסוד העיר איליה קפיטולינה POMERIUM, ע"י הרומאים, בוצע לאחר שנלכדה ביתר.

¹³ . G. Bijovsky. Map 1. Distribution of Bar-Kokhba coins

כל פעילות סחר וקשרי גומלין עם אזורים אלה, בהשוואה עם קשרי גומלין ופעילות כלכלית של אזורי השליטה של בר כוכבא עם הערים: עזה ואשקלון באותה עת. התיאור מעיד על מצב של סגר, עיר נצורה מכל עבריה ע"י המורדים, לא מסוגלת להתקיים כלכלית, ללא מקורות קיום, אספקת מזון ומים או שנכבשה בידי המורדים.

בהתייחס לאפשרויות ממצאים נוספים של מטבעות בר כוכבא בירושלים שיעידו בהחלטיות על כיבוש העיר על ידו יש להביא בחשבון מגבלות מונעות מציאת ממצאים נוספים במתחם איליה בעיר העתיקה בירושלים?

המגבלות הם: 1) בשלב זה של המחקר קשה לשייך בנייה בסגנון ספציפי למורדי בר כוכבא. סביר שבמידה והמורדים כבשו את איליה קפיטולינה, עמדו לרשותם די חומר לבניה משרידיים. שנותרו במקום, אולם לא נראה שהם הרחיבו בהרבה את הבנייה הקיימת ופיתחו את ירושלים או שבנו מחדש את בית המקדש. ככל הנראה הרסו מקדשים פאגנים שהרומאים הקימו בעיר כדי להפכה לעיר יהודית ושכנו במבנים קיימים. באופן דומה פעלו הרומאים כאשר פירקו שרידי בנינים קדומים לבניית איליה קפיטולינה ויש חוקרים שטוענים שפרקו את ה"חומה השלישית" לבניית העיר החדשה.

2) יש לציין שהרובע הנוצרי בעיר העתיקה בנוי כולו על שטחה של איליה קפיטולינה. ישנה הקפדה מצד הכיתות הדתיות לשמור על הסטטוס קוו מטעמים דתיים, כך שלא ניתן לערוך חפירה מסודרת בחלקים מהרובע. כמו כן אין רישום ותיעוד ממצאים שהתגלו בחפירות התשתית לבניה הנרחבת שהתבצעה במקום במחצית השנייה של המאה ה-19. הבנייה שהתבצעה אז, שילבה שרידי מבנים עתיקים בשילוב עם הבנייה חדשה ופורקו שרידים אחרים מתקופת אדריאנוס, בלא רישום ותיעוד ואשר יכלו לשפוך אור על התקופה ולסייע למחקר.

מסקנות על מצבה הכלכלי והביטחוני של איליה קפיטולינה וקשרי הגומלין של עם סביבתה במרד

א. העיר נותקה ממקורות מים ואספקה עיר חדשה שקמה, אינה מסוגלת להיות מנותקת מכל עבריה מאספקה שוטפת של סחורות ומזון לתושביה, האזרחיים וחיילי הלגיון העשירי השוכנים במחנות הסמוכים אליה. יש צורך במים, לקיום החיים השוטפים בה והמורדים שלטו על מקורות המים שהובאו לעיר באמת מים מבריכות שלמה, ליד בית לחם ששכנה באזור בשליטת המורדים. כן אבדו זכויות לתושבים הרומאים כמו פטור ממס. אזרחי הקולוניה קבלו מעצם מעמדם כאזרחי רומא, פטור ממסים כעידוד מהשלטון ליישב את איליה קפיטולינה, בתקופת אדריאנוס. אם אין לאזרחי רומא הכנסות, פרנסה וקיום באיליה קפיטולינה, אין ערך לפטור ממסים. הם ינטשו את העיר במהרה, הם אזרחים חדשים ללא קשר אישי לעיר, אם אין להם תועלת, זכויות, קיום ובטחון אישי. מה יש להם לעשות בה?

ב. בטחון רעוע לתושבי העיר. יטען מי שיטען, שהיה בטחון לאזרחים באיליה קפיטולינה, כי העיר מוגנת על ידי הלגיון העשירי, אשר מפקדתו הראשית נמצאת בתוכה, במצודה. זה נכון, אך לגיון זה ששיגר את רוב יחידותיו מול המורדים, איבד רבים מלוחמיו, בהתמודדות באזורים סביב ירושלים ולא היה ניתן לבטוח בהגנתו. הלגיון ספג מפלות, על פי העדויות שנזכרות במקורות הרומאים,

של קסיוס דיו ופרונטו, מול המורדים תוך ניסיונות לפעול ולהתמודד נגדם, ולכן יכולת הלחימה וההגנה שלו נפגעו משמעותית.

מסקנות

המסקנות העולות בהיבט של המקורות הכתובים, מחד ניתן להניח, במידה לא מועטה שהמשמעות העולה מרוב המקורות הכתובים שפורטו בדיון המעידים שקיימת אפשרות מבוססת, שהעיר ירושלים נכבשה על ידי בר כוכבא ובתום המרד, כבש אותה אדריאנוס מחדש תוך הריסתה במצור. בהמשך יסד העיר מחדש בטקס רומי עתיק. המקורות מתייחסים ליסוד העיר לפני המרד ויסודה מחדש לאחריו. כל המקורות שותקים בהתייחס לקיום איליה קפיטולינה והקורות אותה, במהלך המרד השני. ייתכן והדבר מעיד גם על כיבושה או נטישתה. העלמת מידע של המקורות הרומאים נראים כניסיון השלטונות להשכיח את כיבושה הצורב ע"י המורדים, מאידך גם מקורות חז"ל מתעלמים לגביה בתקופת בר כוכבא. מדוע? הסיבה ככל הנראה בגלל התוצאות הנוראות של המרד, ועליהם מיקדו כותבי המקורות התלמודיים את התייחסותם על בר כוכבא. המסקנות העולות מהממצאים הנומיסמטים, אלה נוטים להעיד על כיבוש ירושלים ע"י בר כוכבא מכמה טעמים:

הכמות מטבעות "הקטנה" של מטבעות בר כוכבא שנמצאו בחפירות מסודרות בירושלים כמעט זהה לכמות "הקטנה", של מטבעות איליה שהתגלו בחפירות מסודרות בירושלים ולמעשה מעידות שאיליה התקיימה לפני תחילת המרד ופעילותה כעיר פסקה בתחילת המרד עת נכבשה ע"י המורדים שהחזיקו בה כשנתיים וחצי וכל צד הותיר מספר מטבעות שאבדו והתגלו בעת החפירות המסודרות או שהעיר הרומית נוסדה לאחר המרד השני בניגוד לגירסת דיו קאסיוס. ובכך יש להפריך הטענה כאילו איליה קפיטולינה התקיימה כעיר רומאית במשך כל המרד השני. כמו כן מטבע יסוד העיר, איליה קפיטולינה הנושאת את הכתובת LEV, דהיינו הלגיון החמישי, שכבש את העיר מעיד, שהייתה קודם לכן בידי המורדים. נוסף לכך פסילת מטבעות בר כוכבא יצרו איסור על אחזקתם והביא לכך שהכמות של מטבעות בר כוכבא שהתגלו בירושלים מעטה וזו הסיבה למיעוט המטבעות שהתגלו. המסקנות העולות בהיבט של המקורות הכתובים, מחד ניתן להניח, במידה לא מועטה שהמשמעות העולה מרוב המקורות הכתובים

סיכום

המחבר מעריך שהממצאים שהביא כדוגמא והמקורות ההיסטוריים, עומדים ברשות עצמם ומוכיחים על כיבוש ירושלים-איליה קפיטולינה ע"י לוחמי בר כוכבא ומפריכים האפשרות שאיליה קפיטולינה פעלה כעיר רומית, ברציפות בכל תקופת המרד ולפיכך ניתן לכלול את ירושלים בהיקף המרד השני.

מסקירת המחקר העכשווי בנושא היקף המרד עולה שבעשרות השנים האחרונות, חל מהפך בתגליות אשר מאפשרים לנו להשלים באופן הדרגתי המידע על סמך ממצאים חדשים על היקף המרד, בכלל זה מדובר על תגליות אגרות בר כוכבא, במערות מדבר יהודה ומדבר שומרון. מטבעות ומשקלות ששמשו את האדמיניסטרציה שלו והתגלו באזורים מצפון לירושלים ודרומה להר חברון וגילוי מחילות מסתור חדשים. אלה הוסיפו חוליות חסרות למחקר על המרד השני.

התגליות הנומיסמטיות ומערכות המסתור אשר התגלו מצפון מערב לירושלים, מאפשרות להגדיל באופן משמעותי את היקף המרד צפונה ומערבה לירושלים עד לקו בית אל-שהם ואף מעבר לקו זה. התגליות הארכיאולוגיות וכן הגדלת אזור תגליות הממצא הנומיסמטי בדרום הר חברון עד בקעת באר שבע, מאפשרים לנו, להרחיב את היקף המרד הרבה יותר דרומה אל בקעת באר שבע.

חוליה מרכזית חסרה להשלמת התמונה בהיקף המרד השני והיא האם לכלול את ירושלים-איליה קפיטולינה, הנראית כאי בודד בתוככי הישובים בשליטת המורדים בהיקף המרד? סוגיית כיבוש אליה קפיטולינה ע"י בר כוכבא, במסגרת המרד השני, מהווה מחלוקת בין החוקרים שחלקם סבורים שאין לכלול אותה בהיקף אזור השליטה של בר כוכבא. המחבר בכן את המצב של ירושלים מ-2 היבטים: מחד לבחון באיזה מידה על פי המקורות ההיסטוריים והטיעונים ניתן להניח שאיליה קפיטולינה נכבשה על ידי המורדים עד לכיבושה וייסודה מחדש ע"י אדריאנוס ומאידך לבחון האם החלופה שאיליה קפיטולינה נותרה עיר רומאית פעילה בתקופת המרד השני, למרות כל סטטוס תוצאות הפעילות של בר כוכבא כפי שמשמע מכלל המקורות ההיסטוריים כולל התייחסויות עקיפות של המקורות הכתובים לסוגיה ובהתחשב בממצאים שהתגלו בשנים האחרונות, עומדת בפני עצמה? המחבר לא ראה במחקר הקיים, מחקר הבוחן קיומה של איליה קפיטולינה כעיר רומית פעילה בתקופת המרד השני.

בנושא זה, המחבר הפך כל אבן בתחומים שחוקרים אחרים עדיין לא עשו זאת, בין היתר, סקירה מקפת של מטבעות איליה קפיטולינה מתקופת אדריאנוס שהתגלו בחפירות מסודרות בירושלים ובכלל האזורים הסמוכים סביב לה ואשר היו בידי המורדים ובחן את המשמעות של עובדות אלה. בחינה מחדש של כל המקורות ההיסטוריים המתייחסים לירושלים בתקופת המרד כמכלול אחד, תוך שילוב רציף ביניהם. התייחסות שונה לתפיסה הרוואה בביטול כמות קטנה של מטבעות בר כוכבא שהתגלו בחפירות מסודרות בירושלים תוך השוואת כמותם לכמות של מטבעות איליה קפיטולינה מימי אדריאנוס שהתגלו בחפירות מסודרות בירושלים. התייחסות למקורות הנומיסמטים של מטבעות פסולות של בר כוכבא ומשמעותם למיעוט ממצאי בר כוכבא בירושלים. שימוש בטיפוסים רבים של מטבעות ייסוד איליה קפיטולינה, לא מתוארכים ומשמעותם ליסוד מחדש של איליה קפיטולינה ועוד.

מטרת מאמר זה היא להציג את המחקר הקיים וגם להציע כיווני דרך חדשניים לפתרון הסוגיות בנושא הנידון כדי שיוכלו לאפשר בעתיד לחוקרים נוספים שיוכלו לפתח כיווני דרך אלה, במידה וימצאו לנכון, להמשיך ולפתח בנושא את הרעיונות שהועלו.

הועלתה תפיסה חדשה לגבי התהליכים שחלו בירושלים בתקופת אדריאנוס. בשלב ראשון איליה קפיטולינה נוסדה בטקס *solcus primigenius* ע"י אדריאנוס ובניית מקדש ליופיטר על הר הבית. בשלב שני כבשו המורדים את איליה מידי המורדים והעיר לא הורחבה ע"י המורדים. בשלב שלישי נהרסה העיר במצור בכיבושה על ידי אדריאנוס. בשלב רביעי נוסדה העיר מחדש בטקס הרומי העתיק.

המסקנות העולות מממצאי המחקר בהיבט של המקורות הכתובים, אף שהם מקורות עקיפין. מחד ניתן להניח במידה לא מועטה שהמשמעות העולה מרוב המקורות הכתובים שפורטו בדיון מעידים שקיימת אפשרות מבוססת שהעיר ירושלים נכבשה על ידי בר כוכבא ובתום המרד, כבש אותה אדריאנוס מחדש תוך הריסתה במצור. בהמשך יסד העיר מחדש בטקס רומי עתיק. מאידך המקורות מתייחסים ליסוד העיר לפני המרד ויסוד חדש לאחרי כל המקורות שותקים בהתייחס לקיום איליה קפיטולינה, במהלך המרד השני. ייתכן והדבר מעיד גם על כיבושה או נטישתה. העלמת מידע של המקורות הרומאים בניסיון להשכיח את כיבושה הצורב ע"י המורדים והתעלמות מקורות חז"ל לגביה, בגלל התוצאות הנוראות של המרד, לשם מיקדו כותבי המקורות את ההתייחסות.

המסקנות העולות מהממצאים הנומיסמטיים, אלה נוטים להעיד על כיבוש ירושלים ע"י בר כוכבא מכמה טעמים: הכמות מטבעות "הקטנה" של בר כוכבא שנמצאו בחפירות מסודרות בירושלים כמעט זהה לכמות "הקטנה", של מטבעות איליה שהתגלו בחפירות מסודרות בירושלים ולמעשה מעידות שאיליה התקיימה לפני תחילת המרד ופעילותה כעיר פסקה בתחילת המרד עת נכבשה ע"י המורדים שהחזיקו בה כשנתיים וחצי וכל צד הותיר מספר מטבעות שאבדו והתגלו בעת החפירות המסודרות. ובכך יש להפריך הטענה כאילו איליה קפיטולינה התקיימה כעיר רומאית לכל אורך המרד השני. כמו כן מטבע יסוד העיר איליה קפיטולינה הנושאת את הכתובת LEV, לדעת 3 חוקרים נומיסמטיים, דהיינו הלגיון החמישי מקדוניה, שכבש את העיר מעיד, שהייתה קודם לכן בידי המורדים. נוסף לכך פסילת מטבעות בר כוכבא יצרו איסור על אחזקתם והביאה לכך שהכמות של מטבעות בר כוכבא שהתגלו בירושלים מעטה.

המחבר בחן ממצאים של שרידים ארכיאולוגים של איליה קפיטולינה מתקופת אדריאנוס בירושלים העתיקה ומסתבר שאינם מתוארכים, חלקם הוקמו לאחר המרד, בהם קשתות ניצחון לכבוד אדריאנוס. ממצאים אלה אינם תורמים לנושא על כל היבטיו.

לדעת המחבר הממצאים והמקורות ההיסטוריים עומדים ברשות עצמם ומוכיחים על כיבוש ירושלים-איליה קפיטולינה ע"י לוחמי בר כוכבא ומפריכים האפשרות שאיליה קפיטולינה פעלה כעיר רומית ברציפות בכל תקופת המרד ולפיכך ניתן לכלול את ירושלים בהיקף המרד השני.

רשימה ביבליוגרפית

1. אוסביוס, תולדות הכנסייה
2. אופנהיימר, א', "מרד בר כוכבא", ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי, (צ' ברס, ש' ספראי, י' צפריר, מ' שטרן-עורכים), ירושלים תשמ"ב.

3. איזק, ב, מושבות רומיות ביהודה-ייסודה של איליה קאפיטולינה, פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני (ספר זיכרון לא' שליט), ירושלים תשמ"א, עמ' 340-360.
4. אלון, ג', "מלחמת בר כוכבא", בתוך: תולדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, חלק ב', תשל"א, עמ' 16-47, 263.
5. בנוא, פ', מיליק, י, דה-וו, ר, "טקסטים עבריים וארמיים ממערות ואדי מורבעאת בתוך: Les Grottes de Murabb'at, [DJD] Vol. II, 1961, 118-133' Oxford University Press.
6. גיחון, מ, "ההיבט הצבאי של מרד בר כוכבא על פי חקר מערות המסתור" בתוך מערכות המסתור בשפלת יהודה, מימי בר כוכבא? (ע' קלונר, א' אופנהיימר, מ', גיחון, י, דיין (דיון), קתדרה 26 (תשמ"ג).
7. דיו, קאסיוס, ההיסטוריה הרומית, תקציר של כסיפלינוס, מהדורת Boissevain/
8. זיסו, ב, אשל, ח, "מטבעות מרד בר כוכבא-עדכון גיאוגרפי: מה נתרחש בעשרים השנים האחרונות (1980-200), בתוך: חידושים בחקר מרד בר כוכבא (ב. זיסו, ח. אשל – עורכים) אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, (תשס"א), עמ' 17-40.
9. ייבין, ש, "מלחמת בר כוכבא", מוסד ביאליק, ירושלים תש"ן, עמ' ס-ס"ח.
10. משורר, י, "מטמון המטבעות באזור הר חברון", בתוך: הר חברון לקט מאמרים. תש"ל, עמ' 67-68.
11. נגב, א', "מערות מסתור-האמנם?", נקרות צורים 11-12 (אוקטובר 1985).
12. קינדלר, א', "מיטבעה ניידת של בר כוכבא בחרבת עקד", אופנהיימר א', רפפורט א', (עורכים), מרד בר כוכבא, מחקרים חדשים, ירושלים תשמ"ד, 172-181.
13. קינדלר, א', "מטבעות מלחמת בר כוכבא", מתוך: 1. The Dating and Meaning of Ancient Jewish Counce and Symbols, INJ, 1958, pp. 62-80. 2. מטבעות ארץ-ישראל: אוסף בנק ישראל, כתר, ירושלים, תשל"א, עמ' 58-68.
14. קלונר, ע', משקלות עופרת של מינהל בן כוסבא, ארץ-ישראל כ (תשמ"ט), 345-351.
15. קלונר, ע', זיסו, ב' "מערכות המסתור בשפלת לוד וקביעת הגבול הצפוני של אזור עליו שלט בר כוכבא", אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשס"א
16. קלונר, ע', "לוחית משקל מעופרת של מינהל בן כוסבא", קדמוניות כא (תשמ"ח), 44-48.

17. קלונר, ע', "מערכות המסתור בשפלת יהודה", בתוך: מערכות המסתור בשפלת יהודה, מימי בר כוכבא? (ע' קלונר, א' אופנהיימר, מ' גיחון, י. ידין), (דיון), קתדרה 26 (תשמ"ג).

18. פרסטר. ג', "מערכות המסתור-מימי בר כוכבא?", קתדרה 28 (תשמ"ג).

Barag D, "A Note on Geographical Distribution of Bar Kokhba Coins", INJ, 4 (1980),
-PP
30-33..

. Eck, W, "The Bar Kokhba Revolt: The Roman Point of View", JRS, Vol LXXXIX
(1999),
pp78-89

Isaac, B, Oppenheimer, "The Revolt of Bar Kokhba: Ideology and Modern
Scholarship", JJS 36 (1985).

Kadman, L, "The Coins of Aelia Capitolina", CNP, Jerusalem, 1956.

Mazar, B., "The Excavation in the Old City of Jerusalem near the Temple Mount",
Preliminary
Report of the Second and Third Seasons 1669-1970, Jerusalem 1971.

. Meyshan, J, "The Legion which reconquered Jerusalem in the War of Bar
Kochba" (A.D. 132
-135). 90 (1958). pp 19-26- Essays in Jewish Numismatics, Jerusalem (1968), pp 143-150.

Mildenberg, L, "Eleazar Coins of Bar Kokhba Rebellion", Hitoria Judaica, XI, 1949.

Mildenberg, L "The Excavation in the Old City of Jerusalem near the Temple Mount",
Preliminary Report of the Second and Third Seasons 1969-1970, Jerusalem 1971.

. Mor, M, "The Geographical Scope of the Bar Kokhba Revolt", University of
Haifa, in The Bar Kokhba Reconsidered, (ed. P. Schfer), Tubingen (2003), pp. 107-131.

Schurer, E, "The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ" (175
B.C.-A.D 135), vol. i. pp. 541-542, From the Destruction of Jerusalem to Bar
Kochba, Revised and edited by g. Verme & Millar, I, Edinburgh 1973.

Stern M, "Greek and Latin Authors on Jews and Judaism", Jerusalem 1980, Vol.

II, nos. 332, 342, 343, 353, 440, 511

BIBLIOGRAPHY

- Appianus of Alexandria. "Syriacus Liber" (The Syrian Wars), 50:252.
- Barag D, "A Note on Geographical Distribution of Bar Kokhba Coins", *INJ*, 4 (1980), pp 30-33.
- Eshel, H, Zissu, B, Frumkin, A, "Two Refuge Caves in Wadi Suweinit", in H. Eshel and D. Amit (eds), *Refuge Caves of the Bar Kokhba Revolt*, Tel Aviv 1998pp. 93-103 (in Hebrew).
- Eusebius of Caesarea, "Demonstratio Evangelica" (proof of Christianity), Tr. W. J Ferrar (1920), F,10, 18.
- Isaac, B., "Roman Colonies in Judaea, the Foundation of Aelia Capitolina" Isaac, B. *The Near East Under Roman Rule*, Selected Papers, Leiden 1998, 87-108 (in Hebrew)
- Kindler, A, "Was Aelia Capitolina Founded before or after the Outbreak of the Bar Kokhba War?, A Numismatic Evidence", pp. 79-176.
- Mazar, B, *The Excavation in the Old City of Jerusalem near the Temple Mount. Preliminary Report of the Second and Third Seasons 1969-1970*, Jerusalem 1971.
- Meshorer, Y, "A Hoard of Coins from Hebron Mountain", in S Dar (ed), *Mount Hebron –Collection of Studies*, Tel Aviv 1970, pp67-90 (in Hebrew): Meshorer, Y, "The Coinage of Aelia Capitolina, Jerusalem 1989 p 19.